

**Мазур О.С. «Кримінальне обвинувачення» в контексті ст.6
Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод**

**«Кримінальне обвинувачення» в контексті ст.6 Конвенції про захист
прав людини і основоположних свобод**

*Мазур О.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
викладач відділу підготовки прокурорів з нагляду за дотриманням
законів органами, які проводять досудове розслідування
Національної академії прокуратури України*

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) стала першим міжнародним правозахисним документом, який був спрямований на захист широкого спектру громадянських та політичних прав. Це досягалось завдяки тому, що по-перше, сам документ був представлений у вигляді міжнародної угоди, Високі Договірні Сторони якої брали на себе відповідні зобов'язання; по-друге, в результаті запровадження системи контролю за імплементацією прав на національному рівні. Мабуть, найбільшим революційним кроком було включення до Конвенції положення, згідно з яким Високі Договірні Сторони погодились на контроль з боку Європейського суду з прав людини у випадках, коли окрема особа, а не держава, виступала ініціатором процесу (стаття 34). Однією зі складових частин успіху Конвенції якраз і стало прийняття всіма Високими Договірними Сторонами положення про право на індивідуальні звернення.

Держави, які ратифікували Конвенцію, автоматично беруть на себе подвійне зобов'язання згідно зі статтею. По-перше, вони повинні забезпечити, щоб їхнє внутрішнє законодавство було приведено у відповідність до положень Конвенції. Ця вимога у поєднанні з передбаченою

у статті 57 заборonoю застосовувати застереження загального характеру означає, що держави, які ратифікували Конвенцію, повинні дотримуватись цих зобов'язань з моменту набуття Конвенцією чинності на їхній території. Для виконання цих зобов'язань в окремих випадках їм необхідно вносити певні зміни до свого законодавства та до правозастосовної практики. По-друге, нові держави, що ратифікували Конвенцію, повинні виправити будь-які порушення тих основних прав і свобод, які захищає Конвенція. Україна ратифікувала дану Конвенцію 17 липня 1997 року.

Як відомо, кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ч.5 ст.9 КПК). У Кримінальному процесуальному кодексі України також зазначається, що принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ч.2 ст.8 КПК). А в ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. практика Суду визнається джерелом права в Україні.

Метою статті є визначення поняття «обвинувачення» з точки зору національного кримінального процесуального законодавства та практики Європейського суду з прав людини.

Проблемам обвинувачення в юридичній літературі завжди приділялась значна увага. Вагомий внесок у дослідження цих питань зробили багато як вітчизняних вчених, так і зарубіжних, зокрема: С.А. Альперт, В.П. Бож'єв, В.С. Зеленецький, І.В. Рогатюк, М.Є. Шумило, та інші. Питанням практики Європейського суду з прав людини стосовно обвинувачення приділяли увагу такі вчені як, Г.В. Попов, О.М. Толочко та інші.

Щоб висвітлити формування та реалізацію функції обвинувачення, необхідно встановити сутність, місце та процесуальне значення обвинувачення у кримінальному процесі. Для цього потрібне чітке визначення даного інституту в кримінальному процесі.

На думку І.В. Рогатюка, обвинувачення - це самостійна кримінально-процесуальна функція, сутність якої складає регламентоване законом спрямування діяльності суб'єктів обвинувачення (слідчого, прокурора, потерпілого та цивільного позивача, їх представників), що здійснюється шляхом твердження винуватості конкретної особи, яка вчинила злочин, і полягає у формулюванні та пред'явленні обвинувачення, застосування до неї заходів процесуального примусу, у тому числі запобіжних заходів, збирання доказів винуватості цієї особи і обґрунтування кримінальної відповідальності обвинуваченого перед судом.

Обвинувачення є необхідним елементом будь-якого кримінального судочинства, незалежно від його типу та форми. Однак, його юридичний зміст і пов'язані з ним наслідки не завжди однакові. Вони залежать від того, наскільки доказана формула обвинувачення. Якщо обвинувачення сформовано згідно з буквою і духом закону, то його наслідки однозначні - це обвинувальний вирок, та якщо при формуванні обвинувальної тези обвинувачення не витримані всі вимоги чинного законодавства, то негативні наслідки будуть звернені до обвинувача, і обвинувачення взагалі може не бути [1, С. 10].

Відповідно до ч.1 ст.6 Конвенції «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи у продовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього обвинувачення».

Поняття «обвинувачення» у практиці Суду не є тотожним поняттю «обвинувачення» з погляду національного кримінального процесуального закону, відповідно до якого обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку передбаченого КПК (п.13 ч.1 ст. 3 КПК).

Таке твердження викладається у обвинувальному акті, який є процесуальним рішенням і яким прокурор висуває обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. Обвинувальний акт повинен відповідати вимогам, передбаченим у ст. 291 КПК (ч. 4 ст. 110 КПК).

Якщо звернутися до історії інституту обвинувачення, слід підкреслити, що в Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року поняття обвинувачення не було. Не було його також і у Статуті кримінального судочинства 1864 року. Статутом передбачалась змішана форма кримінального процесу, яка прийшла на зміну інквізиційного. Ним передбачався обвинувальний акт, у якому формулювалося обвинувачення. Однак Статут кримінального судочинства (СКС) не розв'язав усіх питань процесу формування обвинувачення. У ньому не було жодної статті, присвяченої акту притягнення особи як обвинуваченого. У посібниках для судових слідчих містилися форми постанов про притягнення особи як обвинуваченого, де вказувалися основні ознаки скоєного злочину.

Підготовчі дії до суду були наступними: матеріали кримінальної справи готували слідчі, в компетенцію яких входило попереднє слідство, далі ці матеріали повинні були бути пред'явлені обвинуваченому та передані прокурору, який у свою чергу складав обвинувальний акт і направляв його в судову палату, і тільки потім палата виносила ухвалу про передання справи до суду.

В обвинувальному акті, що складався прокурором, відповідно до ст. 520 СКС повинні бути зазначені: 1) подія, що містить у собі ознаки злочинного діяння; 2) час і місце скоєння цього злочину, наскільки це відомо; 3) звання, ім'я, по батькові і прізвище, прізвисько обвинуваченого; 4) сутність доказів і доказів, зібраних у справі проти обвинуваченого; 5) визначення за законом, якому саме злочину відповідають ознаки розглянутого діяння.

Як бачимо, багато положень Статуту є і в діючому КПК України в удосконаленому виді, які більш-менш відповідають сучасності.

Слід зазначити, що Конвенція не надає визначення терміну «обвинувачення», але Європейський суд з прав людини (далі Суд), який займається тлумаченням норм Конвенції, у справі «Меріт проти України» зазначив: «Обвинувачення» відповідно до положень ст. 6 §1 може бути визначено як «офіційне повідомлення, надане особі уповноваженими представниками влади, в підтвердження того, що вона вчинила злочин», визначення, яке також відповідає критерію, що «ситуація (підозрюваного) суттєво погіршилась» (§70) [2].

У справі «Салов проти України» Суд констатував, що «поняття «обвинувачення» має «автономне» значення; воно повинно розумітися в сенсі Конвенції, а не лише в контексті його значення в національному праві. Таким чином, воно може визначатися як «офіційне повідомлення особи компетентним органом державної влади, в якому стверджується, що особа вчинила кримінальний злочин», визначення, яке також відповідає поняттю «настання важливих наслідків для стану підозрюваного» [3].

Очевидно, дотримуючись міркувань, які були викладені у справі *Делькур проти Бельгії* (1970) [4], Суд дійшов висновку, що в пункті 1 статті 6 вміщено концепцію терміна «кримінальне обвинувачення», яка характеризується скоріше матеріальним, аніж формальним характером (*Девейєр проти Бельгії* (1980)) [5]. Таким чином, Суд тлумачить природу кримінального обвинувачення досить широко. У справі *Еклє проти Федеративної Республіки Німеччини* (1982) Суд констатував, що кримінальне обвинувачення може бути визначене як «офіційне повідомлення особи компетентним органом про те, що вона підозрюється у вчиненні кримінального злочину» [6]. У справі *Фоті та інші проти Італії* (1982) Суд навів ширше тлумачення цього визначення, включивши до нього також «інші підстави, що підтверджують це обвинувачення, і які можуть спричинити серйозні наслідки, що можуть ускладнити становище підозрюваного» [7]. Суд визнав, що такими підставами, які можуть спричинити серйозні

наслідки, можуть бути видача ордеру на арешт, обшук приміщення чи особистий обшук. Однак, на його думку, такі дії як початок поліцейського розслідування, допит свідків або інші дії, що безпосередньо не впливають на заінтересовану особу, не можуть бути віднесені до таких підстав.

Суд ухвалив рішення про те, що характер санкцій, які можуть бути застосовані за певних обставин, можуть спричинити перекваліфікацію цивільної справи на кримінальну, наприклад, у випадку, коли несплата штрафу може призвести до ув'язнення. В той же час Суд проголосив, що визнання окремого злочину таким, що «не підлягає покаранню», не виключає його з області застосування статті 6 (*Адольф проти Австрії* (1982) [8] та *Оцтюрк проти Федеративної Республіки Німеччини* (1984)) [9].

Суд також підкреслив, що держава не повинна маскувати кримінальні справи під адміністративні з метою виключення їх із сфери дії статті 6. У справі *Оцтюрка* Суд констатував: «Якби Договірні Держави з метою перешкодити застосуванню основних положень статей 6 і 7 могли на свій власний розсуд кваліфікувати злочин як «адміністративний», а не як «кримінальний», тоді застосування цих положень залежало б від їхньої суверенної волі. Як наслідок, розширення тлумачення могло б призвести до результатів, що були б несумісними з метою та завданням цієї Конвенції».

У справі *Енгель та інші проти Нідерландів* (1976) четверо голландських військовослужбовців заявили про те, що при розгляді військовими органами дисциплінарної справи були порушені різні аспекти їхнього права на справедливий судовий розгляд згідно зі статтею 6. Суд встановив свої критерії, за якими було визначено, чи може дисциплінарна процедура одночасно розглядатись як кримінальне обвинувачення а, значить, підпадати під дію статті 6. Від самого початку Суд визначив, що кваліфікація даного обвинувачення згідно з нормами внутрішнього законодавства не була вирішальним фактором. Навпаки, вирішальними чинниками для кваліфікації справи як «кримінальної» згідно до завдань Конвенції є розміри порушення

норми, а також характер і суворість можливого покарання (розмір штрафу, можливість ув'язнення, тривалість можливого ув'язнення та ін.). Оскільки авторам заяви загрожувало ув'язнення тривалістю декілька місяців, Суд ухвалив рішення про прийнятність справи згідно до вимог статті 6 [10]. Суд застосував ці критерії при розгляді інших справ - у справах *Егс проти Швейцарії* (п'ять днів суворого арешту не становили занадто тривалий строк) [11], *Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства* (1984) (рішення тюремної адміністрації лише тоді підпадає під дію статті 6, коли передбачає збільшення строку перебування у в'язниці) та в інших подібних справах [12].

В рішенні від 25.07.2000 р., у справі «Маттоція проти Італії» вказується що, «обвинувачений у вчиненні злочину має бути негайно і детально проінформований про причину обвинувачення, тобто про ті факти матеріальної дійсності, які нібито мали місце і є підставою для висунення обвинувачення; а також про характер обвинувачення, тобто юридичну кваліфікацію згаданих фактів. Хоча ступінь «детальності» інформування обвинуваченого залежить від обставин конкретної справи, однак у будь-якому випадку відомості, надані обвинуваченому, повинні бути достатніми для повного розуміння останнім суті висунутого проти нього обвинувачення, що є необхідним для підготовки адекватного захисту. У цьому відношенні обсяг та доречність наданої обвинуваченому інформації слід оцінювати крізь призму положення, закріпленого у п. "b" ч. 3 ст. 6 Конвенції. Аналогічно слід оцінювати інформацію про зміни, які мали місце в обвинуваченні, включаючи зміни причини обвинувачення» [13].

Європейський Суд застосовує три критерії для визначення випадків, коли йдеться про кримінальне обвинувачення: «перший критерій» - це критерій національного права, «другий критерій» - критерій кола адресатів та «третій критерій» - критерій правових наслідків для адресата.

У зарубіжній науковій літературі для позначення сукупності даних критеріїв використовується термін "тест Енгеля" – за назвою справи, під час

вирішення якої Суд вперше їх сформулював.

В цілому, з позиції Суду, обвинувачення охоплює увесь комплекс процедур, передбачених національним законодавством для розгляду справи стосовно особи та винесення остаточного рішення. Звісно, відповідні гарантії статті 6 Конвенції поширюються й на процедуру оскарження фактів, встановлених у слідстві, а також застосовуються щодо рішень органів слідства. Більше того, як обвинувачення в сенсі статті 6 Конвенції Суд кваліфікує рішення відповідного національного суду, включаючи частину, що стосується визначення санкції за вчинення того чи іншого правопорушення. У цьому зв'язку французький науковець Олівер Жак-Жуярмо зазначає, що простір застосування статті 6 Конвенції настільки широкий, що завжди слід намагатися брати до уваги весь процес у цілому, перш ніж робити висновок про наявність порушення Конвенції у конкретній справі. На думку британців Якобса та Уайта, мета статті 6 Конвенції полягає у забезпеченні захисту особи впродовж усього кримінального процесу. Що ж стосується обвинувачення як формальної категорії, то воно може бути пред'явлено особі на будь-якій стадії розслідування. З цього випливає необхідність встановити певний критерій, який би вказував на момент відкриття кримінального провадження незалежно від фактичного розвитку процесу розслідування у конкретній справі [14].

Отже, проаналізувавши вище наведені положення, можна зробити висновок, що тлумачення поняття кримінального обвинувачення у практиці Суду відрізняється своєю «автономністю». Суд сприймає кримінальне обвинувачення як універсальне поняття, яке є наслідком будь-яких діянь протиправного характеру незалежно від ступеню їх суспільної небезпечності. При цьому суттєвою ознакою застосування статті 6 Конвенції є те, що Суд не пов'язує термін обвинувачення із самим обвинувальним актом, який складається слідчим (прокурором) по закінченню досудового слідства. Тому, при складанні обвинувального акта та формулюванні обвинувачення і

викладу всіх фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає доведеними, потрібно враховувати правові позиції Європейського Суду з прав людини. Оскільки нехтування цими положеннями призводить до деяких ризиків. Одним з таких ризиків є повернення обвинувального акта прокурору слідчим суддею або скасування апеляційним судом вироку суду, у зв'язку з відсутністю в обвинувальному акті і як наслідок, і у відповідному вироку суду, формулювання обвинувачення. Тобто, така справа направляється на новий судовий розгляд.

Література:

1. І.В. Рогатюк Обвинувачення у кримінальному процесі України: Монографія – К.: Атіка, 2007. – 160 с.
2. Меріт проти України: Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/19612>.
3. Салов проти України: Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/19612>.
4. Делькур проти Бельгії: Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng>.
5. Девейер проти Бельгії: Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng>.
6. Екле проти Федеративної Республіки Німеччини: Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng>.
7. Фоті та інші проти Італії: Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng>.
8. Адольф проти Австрії: Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng>.
9. Оцтюрк проти Федеративної Республіки Німеччини: Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng>.

10. Енгель та інші проти Нідерландів: Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng>.

11. Егс проти Швейцарії: Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng>.

12. Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства: Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng>.

13. «Маттоціа проти Італії: Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng>.

14. О.В. Соловйов Кримінальне обвинувачення у справах публічно-правового характеру (Практика Європейського суду з прав людини) – режим доступу <http://old.minjust.gov.ua/3302>.

Мазур О. «Кримінальне обвинувачення» в контексті ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Анотація. В статті висвітлюється поняття обвинувачення за Кримінальним процесуальним кодексом України та тлумачення поняття кримінального обвинувачення у практиці Європейського Суду з прав людини. Також, розглядаються критерії, які застосовує Європейський Суд з прав людини для визначення випадків, коли йдеться про кримінальне обвинувачення.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, кримінальне обвинувачення.

Оксана Мазур. «Уголовное обвинение» в контексте ст.6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод»

Аннотация. В статье освещается понятие обвинения по Уголовному процессуальному кодексу Украины и толкования понятия уголовного обвинения в практике Европейского Суда по правам человека. Также, рассматриваются критерии, которые применяет Европейский Суд по правам человека для определения случаев, когда речь идет об уголовном обвинении.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод, уголовное обвинение.

Oksana Mazur. «The criminal charges» in the context of article 6 of the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms»

Annotation. The article highlights the concept of the prosecution of Criminal procedural code of Ukraine and the interpretation of the concept of criminal charge in the practice of the European Court of human rights. Also, consider the criteria applied by the European Court of human rights to determine the cases when we are talking about criminal charges.

Key words: European Court of Human Rights, the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, criminal charges.